

SOBRE L'ORIGEN DELS LLINATGES MALLORQUINS ESTELRICH I FORNARI

Antoni Mas i Forners

XVII Jornada d'Antroponímia i Toponímia. Selva, 2005

*A en Ramon Rosselló, que amb la seva obra
ha fet possible aquest i molts d'altres treballs, en senyal d'agraïment*

ADVERTIMENT

La finalitat d'aquestes notes és contribuir a l'estudi dels mecanismes de creació onomàstica de la població cristiana mallorquina durant l'edat mitjana, entesos com un aspecte més del canvi social produït per la conquesta catalana de 1229. La perspectiva adoptada és, per tant, històrica: no duia endarrer, ni tampoc m'ho permetien els meus escassos coneixements de llengua, d'estudiar-hi *per se* l'etimologia dels cognoms, o altres aspectes de caire filològic. Les qüestions d'índole estrictament lingüística a què faig referència són evidentment competència dels filòlegs i etimologistes. Les referències que n'apareixen ací únicament han estat emprades –i per això mateix s'expliciten clarament— a fi de sustentar la meva proposta sobre el procés de formació d'aquests llinatges i, a més, per tal d'oferir informació de caire contextual (és a dir, bàsicament de tipus històric) als especialistes en la matèria. Si els meus comentaris els poden ser d'utilitat, em tendré per ben satisfet.

ESTELRICH

Aquest llinatge, amb ses variants Estalrich, Esterlich i Estarlich, apareix localitzat a Catalunya –on és molt poc freqüent—, al País Valencià i a les Illes Balears. Aquí és present a diferents localitats mallorquines, entre les quals cal destacar, a part de Palma¹, les poblacions de Manacor, Felanitx i Santa Margalida. En aquesta darrera localitat, on ja apareix documentat en el segle XIV, és el llinatge més freqüent. Des de Santa Margalida s'expandí al sud del País Valencià, com a conseqüència de la migració mallorquina cap a diferents comarques valencianes que seguí l'expulsió dels moriscs². Segons en Francesc de Borja Moll, el llinatge prové

Probablement d'Hostalrich, nom de vila catalana, si no és una deixalla de l'arcaic Estarlich, que era el nom català d'Àustria (Moll 1982:139).

De fet, com recullen el mateix Moll i mossèn Alcover al *Diccionari Català-Valencià-Balear*, Estalrich apareix com documentat com un topònim amb el qual hom feia referència l'actual estat d'Àustria:

*topon. ant. Àustria. Dos llinatges de Bauera o de Estalrich, Tirant, c. 60. El fill del duch d'Estalrich, Desclot Cròn., c. 63.*³

Així i tot, hi ha tot un seguit de notícies, documentals i bibliogràfiques que em fan pensar que, independentment de quina en siga l'etimologia, el llinatge té el seu origen en la població catalana d'Hostalric, situada a la comarca de la Selva:

a. En Joan Coromines (1995: 427) documenta com el topònim Hostalric era pronunciat popularment a Riells del Montseny, entorn del 1920, d'idèntica manera que el llinatge

¹ La capital de l'illa ha recollit des d'antic aportacions migratòries de la totalitat de les viles mallorquines.

² Cal fer esment, tanmateix, que el llinatge Hostalric ja apareix documentat al Regne de València amb anterioritat al segle XVII. Sobre aquesta darrera qüestió, la migració mallorquina i el seu impacte onomàstic, un hom pot veure Mas-Monjo (2001, 2002).

³ Alcover-Moll, (1926-1962 [1993]), Tom V *Eno-Form*: 531, entrada Estelrich o Estalrich.

mallorquí (𐊀𐊀𐊀𐊀rik). En Coromines va poder localitzar diferents referències documentals a la forma Hostalric (1145: *Ostalrico*; 1246 i 1362, *Hostalrico*; 1286 i 1359: *Hostalrich*) però només una referida a *Estalrich*, procedent de la Crònica d'en Desclot. Atès que no he pogut consultar la versió de la Crònica que cita aquest autor, desconec si la citació a què fa referència és la mateixa citada per n'Alcover i en Moll (vegeu *supra*) o aqueixa altra que he pogut localitzar en una edició francesa del 1841 de la mateixa Crònica –segons el seu editor, una còpia fidel d'un manuscrit, amb lletra del segle XIV, conservat a la Biblioteca Reial de París—. En el paràgraf que en transcriu just seguit el topònim *Estalrich* sembla fer referència clarament a la població catalana de la Selva:

Mas tench per bo, si vos altres ho conexets, que bo seria que estigats los huns a Estalrich qui és prop de Girona a cinch llegües, e los altres a Besalú. (...) E quant lo rei hach dit aquestes paraules, ells li reteren grans gràcies. Ab tant lo rey aparellà de quitar los cavallers; e aparellaren-se tots e anaren vers Estalrich. E aquí trameseren N'Ambert de Mediona ab xixanta cavallers armats e ab dos milia servents que estiguessen per frontalers a Besaldum e los altres richshòmens e cavallers romanguessen a Estalrich (Buchon, 1841: 712).⁴

b. A les darreries del segle XV, les «Regles d'esquivar vocables» aconsellen l'ús d'*Hostalric* en comptes d'*Stelrich*, cosa que permet suposar que la pronunciació que les *Regles* consideren incorrecta –aquella que coincideix amb la del llinatge mallorquí— devia estar prou estesa. Segons en Badia,

«Stelrich per Hostalric» [és] Una altra correcció que tracta d'un nom de lloc, però que no podem agrupar amb les quatre anteriors (núm. 133-136), per tal com ara el tema plantejat no es redueix a una simple qüestió ortogràfica, com en aquelles. Hostalric és una població de la comarca de la Selva, el nom de la qual no crea cap problema de comprensió: 'hostal ric'. Fi d'etapa sovintejat en els desplaçaments reials de l'edat mitjana, és esmentat en cròniques i documents i ha conservat fins avui l'antic recinte emmurallat. La forma reprovada prové d'haver-hi estat barrejat un altre mot, estel, de significació coneguda, però que ací no ve a tomb. És, doncs, un cas d'etimologia popular. Error d'algú que ignorava moltes coses respecte a Hostalric.

Conclusió. Defensa de la forma corrent i correcta, contra una deformació per etimologia popular (Badia, 1999: 288-289).

Tanmateix, cal fel notar que el filòleg Joan-Lluís Monjo ha suggerit una altra possibilitat, d'ordre fonètic, per explicar l'origen de la forma *Stelrich* i les seves variants:

L'element inicial, ostal <HOSPITALE deu haver evolucionat a estal per una reinterpretació popular de la síl·laba inicial a partir del prefix es-. Cal que tinguem present que encara en occità, llengua d'on és característica la paraula ostal per designar 'casa', 'habitatge', existeix perfectament al nord del seu domini la variant sinònima estau.⁵

c. Tot i que a l'edat mitjana mallorquina les formes absolutament predominants són *Stelrich* i les seves variants gràfiques–en bona part degudes a les vacil·lacions per tal de representar la vocal neutra— (com *Stalrich*, *Astalrich* o *Estelrich*), un hom coneix un cas, del 1436, en què l'escrivà féu servir la forma *Hostalrich* per referir-se a la mateixa persona – o així ho sembla pel context documental— que en un altre document és anomenada *Stalrich*:

1425: *Anthonii Stalrich dicte parrochie Sancte Margarite (ARM PN T-410 f. 60v).*

⁴ Un hom coneix que en Jerónimo Zurita, a la segona meitat del segle XVI, fent referència al setge de Girona, va referència al topònim *Estalrich* en referir-se a la guerra entre França i Catalunya del 1285, potser basant-se en el text d'en Desclot: *Muchas veces tentaron los franceses entrar en la ciudad a escala vista y siempre fueron rebatidos con grande daño, en que hubo muchos heridos y muertos. Y comenzó la gente franceesa a sentir mucha fatiga así por los rebatos ordinarios que tenían de la gente que estaba dentro y de las fronteras de Besalú y Estalrich, como de la falta que padecían de bastimentos; y recreciendo muchas aguas comenzaron a padecer muchas necesidades y miserias (Valsalobre, 2003: 10)*

⁵ Així ho indica l'esmentat filòleg a Mas-Monjo (2002: 133-134, nota núm. 54).

1436: *Paulo Font, Anthonio Font senior, Anthonio Hostalrich (...) habitatoribus dicte parrochie Sancte Margarite* (ARM PN T-419 f. 8-8v).

d. En Ramon Rosselló ha pogut documentar l'ús d'ambdues formes, o de les variants fonètiques d'aquestes, en la documentació mallorquina del segle XIII. Així, el 1258 apareix esmentat en Pere d'Ostalrich a Rubines –l'actual Binissalem—⁶ i el 1278 ho és en Guillem Martorell d'Estalric⁷ (*G. de Martorel d[e]s Talric* o *G. de Martorel d'[E]stalric*)⁸, de la diòcesi de Girona.

Tot i que sembla prou clar que aquesta darrera designació no és altra cosa que el reflex gràfic de la pronunciació proscriu per les *Regles*, la separació, no gaire accentuada, entre les partícules *d[e]s* i *talric* no permet aclarir si l'escriu pretenia grafiar-les conjuntament – el que donaria *d'[E]stalric*— o si interpretava el topònim com a dos mots diferents, tot confonent la primera síl·laba (*d[e]s*) amb l'aglutinació *des*, i així, doncs, hauria volgut escriure *d[e]s Talric*⁹.

e. La distribució del llinatge en el segle XIV a la Part Forana mallorquina, segons la llista d'homes d'armes del 1359, es redueix als termes de Santa Margalida –en Guillem *Astalrich*— i a Muro –en Bernat *Estelrich*— (Miralles, 1997: 415, 466) que constituïen part dels senyorijs del comte d'Empúries, de l'abat de Sant Feliu de Guíxols i del bisbe de Girona a Mallorca. La proximitat o la coincidència de la localitat d'Estalric/Hostalric – segons el document del 1278 part de la diòcesi de Girona— amb els dominis feudals dels senyors catalans de Muro i Santa Margalida (concentrats en aqueixa diòcesi), reforça encara més la idea que *Stelrich/Estalric* és una de les nombroses designacions toponímiques catalanes –convertides o no en llinatges durant el segle XIV— que es documenten en els segles XIII i XIV en aquesta comarca i, en general, a tota Mallorca¹⁰.

⁶ 1258, 18 gener. És manifest que Pere d'Ostalrich, fill de Ramon de Sant Celoni, habitador de la parròquia de Rubines, i sa germana Pasquala s'han compostat sobre els béns de l'herència [ARM ECR 344 f. 285] (Rosselló, 1995). Les referències entre claudàtors són aquelles que assenyala com a font Ramon Rosselló als diferents estudis que cit en aquest treball.

⁷ 1278, 12 maig. – Guillem de Martorel d'Estalric de la diòcesi de Girona, procurador de Guerava filla del difunt Berenguer de Lige de Caldes, ara sa muller, ven a Guillem Puculull la meitat d'unes cases situades en la ciutat de Mallorca, confrontant amb les cases d'Orrigo, genovès, i altres cases, per preu de 10 lliures i mitja [ARM ERC 349 f. 42] (Rosselló, 2004: 86).

⁸ Segons lectura del document original.

⁹ Un envit, no sé si massa aventurat, per als lingüistes i als estudiosos de l'etimologia: aqueixa possible confusió amb l'article salat –ben vigent, com és sabut, a la Catalunya oriental a l'edat mitjana— podria ser l'origen del llinatge *Talric* o *Talrich*? El cognom (amb variants com *Telrich*), és localitzat –o es localitzava—, que jo sàpiga, a la Catalunya nord, concretament al Vallespir. Ací escau de recordar l'escriptor Pere Talrich, nat a Serrallonga (Vallespir) el 1810. El llinatge ja es localitzava al segle XV en aquesta comarca, ja que el 1497 *Telrich* apareix documentat a Prats de Molló, al Vallespir mateix (Aquesta darrera notícia prové de <http://www.itosti.com/villages/pratsmollo.htm>, consultat el 2 de març de 2005). A Mallorca apareix documentat en el segle XIV (1329, 1336, 1359) el llinatge *Taurich* (Miralles, 1997: 762), grafia que potser constitueix el reflex de la vocalització de *l* en *u* del mateix cognom documentat en el Rosselló. En tot cas, els filòlegs tenen la paraula.

¹⁰ Sobre les característiques del sistema antroponímic dels cristians mallorquina del segle XIII vegeu Mas (2001, 2004).

FORNARI

El llinatge apareix documentat, durant el segle XIV, als termes d'Inca, la Pobla, Muro i Santa Margalida. Segurament, la coincidència fonètica d'aquest amb el cognom italià Fornari va fer pensar a en Francesc de Borja Moll que es tractava d'un llinatge d'origen italià, procedent

Del cognom italià Fornari. Aquesta forma es conserva a Dènia. La forma Fornaris predomina a Mallorca i Menorca (Moll, 1982: 315).

Tanmateix, en Joan Coromines afirmava, en relació a aqueix llinatge, *que no és lícit confondre'l amb cap cognom italià; probablement està per un Fornàritx mossàrab*.¹¹ Així mateix, a l'*Onomasticon Cataloniae. I. Toponímia antiga de les Illes Balears*, l'esmentat autor i en Josep Mascaró paraven esment en la possible vinculació entre el topònim Fornàritx i el llinatge Fornari. Textualment, tot referint-se al topònim Son Fornari, afirmaven el següent:

Possessió de les marjals de sa Pobla, afrontant amb el torrent de Muro, anomenat de Vinagrella un poc més amunt. En el Pla de Ciutat hi ha Son Fornaris (en plural). Prop de Son Fornari trobam també Can Fornari. Algunes d'aquestes tres localitats podria coincidir amb l'alqueria Fornarich, doc. l'any 1240. És un altre nom mossàrab en el qual s'ha produït l'eliminació del -tx. igual que en Moscarí i en Caimari. Aquí l'etimologia és un derivat de furnum 'forn', sigui un derivat FURNARIIS en ablatiu-locatiu, concret en -ARIS, o bé un col·lectiu FURNARES. A Mallorca hi ha el llinatge Fornaris. (Coromines-Mascaró, 1989: 152).

L'anterior, i les notícies que exposaré tot seguit, pens que permeten plantejar la hipòtesi que almanco una de les branques illenques del llinatge és un cognom toponímic mallorquí derivat de l'alqueria *Fornarich*, documentada per en Ramon Rosselló el 1240 al districte d'Inca¹² (del qual formaven part els actuals municipis d'Inca, Selva, la Pobla, Campanet, Mancor i Búger), i fins fa poc, de localització imprecisa. Gràcies a l'aportació del mateix Ramon Rosselló un hom pot esbrinar quina era la situació aproximada de l'alqueria *Fornarich* a les darreries del segle XIV. Si no err la meua argumentació, no caldria identificar-la amb la possessió de Son Fornari¹³, com proposaven en Coromines i en Mascaró, sinó amb l'alqueria Fornari, situada al terme de la vila d'Inca, a la porció del bisbe i Capítol de la Seu en aquell municipi. L'esmentada porció era constituïda *entre d'altres per terres al puig d'Inca i concretament l'alqueria Fornari, terres a Madrava i altres als Febrers* (Llabrés-Rosselló, 1998: 210).

Un hom pot observar que, com proposaven en Coromines i en Mascaró, el topònim –si hom n'accepta la identificació amb l'alqueria del segle XIII— hauria perdut la partícula –tx, d'igual manera que els altres topònims a què feien referència els esmentats autors (*Caymàritx* >*Caimari*; *Moscàrix/Moschàrig* >*Moscarí*)¹⁴, situats al terme de Selva, confrontant amb el d'Inca.

Així doncs, la relació entre el topònim *Fornarich*/Fornarix i el llinatge Fornari semblava plausible, però mancava d'una referència documental que pogués avalar-la. De bell nou gràcies a les recents aportacions d'en Ramon Rosselló, hem pogut conèixer l'existència, el 1246, d'en Pere de Fornaris o de Fornarix¹⁵ (*P. de Fornarix* a l'original llatí del segon document citat per aquest autor)¹⁶ i, el 1255 i significativament al terme d'Inca, de *na Fornarig* (Llabrés-Rosselló, 1998: 18). Les consemblances gràfiques i, en el primer cas,

¹¹ Citat per Miralles (2003: 82). Vegeu també aquest darrer treball sobre l'etimologia del llinatge.

¹² 1240, octubre –Guillem Aulí i muller Floreta estableixen a Pere Bernat i muller Berenguera unes cases a l'alqueria *Fornàrich*, en el terme d'Inca, porció dels homes de Marsella (Rosselló, 1978: 8, tot citant ARM ECR 341 f. 118).

¹³ Que es trobava, cal recordar-ho, al terme de la Pobla.

¹⁴ Sobre les grafies d'aquests topònims a l'edat mitjana, vegeu Albertí-Rosselló (2003: 20-22).

¹⁵ 1246, 21 octubre.–*Pere de Fornaris ven a Pere de Salmater una sarraina blanca anomenada Fàtima, per preu de 116 sous melguresos* (Rosselló, 2004: 206, tot citant ARM ECR 343 f. 109v).

1246, 27 octubre.–*Riculidina genovesa filla de ser Assaldo Peltro ven a Pere de Fornarix una sarraina blanca anomenada Axa al preu de 90 sous melguresos* Rosselló, 2004: 206, tot citant ARM ECR 343 f. 110).

¹⁶ Segons la lectura directa d'aquest. De més a més, la consulta directa de l'original del primer document, em fa pensar podria resultar plausible de llegir-hi també la grafia Fornàrix.

la presència del locatiu, pareixen confirmar la relació entre l'antropònim *de Fornarix/Fornarig* i el nom de lloc *Fornarich*. Atès l'anterior, no seria gens estrany que aquesta designació –de *Fornarix*— fos una d'aquelles formades com a conseqüència de l'adopció, per part de colons cristians, del topònim de l'alqueria on s'havien establert o on posseïen terres¹⁷. Potser aquest Pere *de Fornarix* era aquell mateix que apareixia documentat el 1240 com en Pere Bernat acceptant en establiment, juntament amb sa muller Berenguera, unes cases a l'alqueria *Fornarich*.

Aquesta hipòtesi sembla reforçar-se per la distribució del llinatge en el segle XIV, que hom documenta a dues parròquies que havien format part del districte andalusí d'Inca (Inca i la Pobla) i en dues poblacions properes (Muro i Santa Margalida):

- a. Inca: en *Valentí Fornari* i en *Visens Fornari* el 1336 (Miralles, 1997: 231, 233), en Bernat Fornari (prevere que servia l'església d'Inca) el 1343 (Llabrés-Rosselló, 1998: 207-8, 252).
- b. Huialfàs –la Pobla— : en Carbó Fornari el 1310 i el 1318 (Obrador, 1987: 40, 145); n'Antoni *Fornari* el 1359 (Miralles; 1997: 404), en Carbó Fornari el 1362 (Rosselló, 1987: 30).
- c. Muro: en Salvador Fornari de Tanca el 1338, en Pericó Fornari el 1341, en Pere Fornari –el mateix?— el 1342 i el 1349 (Rosselló, 1989: 244, 251, 255).
- d. Santa Margalida. El llinatge hi apareix documentat per primera vegada el 1314, quan, entre els confrontants de l'alqueria Santa Eulària, s'esmenta l'alqueria d'en Pere Fornari. Aquest, mort ja el 1340, tengué almanco quatre fills, documentats entre 1340 i el 1350: en Pere, segurament el seu hereu universal, en Bartomeu, en Valentí i en Bernat, prevere de l'església de Santa Margalida (Mas, 2003: 476-478). Així mateix el 1359 apareix en Pere *Fornari* com un dels homes d'armes de Santa Margalida (Miralles, 1997: 415).

Cal destacar, d'altra banda, les coincidències entre els prenom dels Fornari documentats a Muro i Santa Margalida (Pere) i, especialment, els dels que apareixen referenciats a Inca i Santa Margalida (Valentí, el clergue Bernat). Aquesta circumstància es pot atribuir al fet que es tractà de famílies del mateix origen –com sembla possible— però tampoc no cal descartar la possibilitat que, almanco en part, la documentació reflectís únicament el canvi de residència dels mateixos individus.

Tot plegat sembla afermar la hipòtesi que havia plantejat abans: que, al manco la branca del llinatge que arrelà com a llinatge a Inca, sa Pobla, Muro i Santa Margalida en el segle XIV, té el seu origen en el topònim andalusí *Fornarich/Fornarix* i no en el cognom italià *Fornari*¹⁸.

¹⁷ Aquest procés ha estat estudiat a Mas (2004).

¹⁸ Això, evidentment, no vol dir que tots els Fornari referenciats a Mallorca en el segle XIII tenguessen aqueix origen: en Ramon Rosselló ha localitzat un document del 1287 en què apareix el ciutadà de Barcelona en Bonanat Fornari exercint activitats comercials a Mallorca (Rosselló, 2004: 127).

BIBLIOGRAFIA

- Albertí, J; Rosselló, R. (2003): *Història de Selva (1229-1600)*. Mallorca.
- Alcover, A. M; Moll, F. de B. (1926-1962 [1993]): *Diccionari Català-Valencià-Balear*. Palma.
- Badia, A. M. (1999): *Les Regles d'esquivar vocables i la «qüestió de la llengua»*. Barcelona.
- Buchon, J.A.C. (1841): *Chroniques étrangères relatives aux expéditions françaises pendant le XIIIe siècle publiées pour la primera fois, elucidées et traduites par J. A. C. Buchon*. París. 1841.
- Coromines, J. (1995): *Onomasticon Cataloniae. Els noms de lloc i noms de persona de totes les terres de llengua catalana. IV. D-J*. Barcelona.
- Coromines, J; Mascaró, J. (1989): *Onomasticon Cataloniae. I. Toponímia antiga de les Illes Balears*. Barcelona.
- Llabrés, P.J; Rosselló, R. (1998): *Inca en la història. 1229-1349*. Mallorca.
- Mas, A. (2001): "Algunes consideracions sobre l'ús de la toponomàstica i de l'etimologia com a font per a l'estudi de l'origen dels 're pobladors' de mallorca (Segles XIII-XIV)", *Mayurqa*, 26. Palma, 123-143.
- Mas, A. (2003): "Petits senyors i grans pagesos. Diferenciació i conflictivitat social a la ruralia de Mallorca", *El feudalisme comptat i debatut. Formació i expansió del feudalisme català*. València, 465-502.
- Mas, A. (2004): De toponímia andalusina a antroponímia feudal. Els "llinatges" toponímics andalusins a la Mallorca del segle XIII, *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*. Palma (en premsa).
- Mas, A; Monjo, J.-Ll.(2001): "La mallorquinització onomàstica a la València del segle XVII: l'aportació de la vila de Santa Margalida". *Congrés internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes*. València, 119-144.
- Mas, A; Monjo, J. L.(2002): *Per poblar lo Rgne de València... L'emigració mallorquina al País Valencià en el segle XVII*, Govern de les Illes Balears, Mallorca
- Obrador, J. (1987): *Marginalia. Marjals de Huyalfàs (Sa Pobla)*. Mallorca.
- Miralles, J. (1997): *Corpus d'antropònims mallorquins del segle XIV*, Barcelona.
- Miralles, J. (2003): "Cognoms derivats del llatí Furnu", *Estudis d'onomàstica*. Barcelona, 81-83.
- Moll, F. de B. (1982): *Els llinatges Catalans. (Catalunya, País Valencià, Illes Balears). Assaig de divulgació lingüística. Segona Edició molt augmentada*. Mallorca.
- Rosselló, R. (1978): *Inca i Selva en el segle XIII*. Mallorca.
- Rosselló, R. (1989): "Els anys del Regne independent. documentari", Alomar. G., – Rosselló, R.: *Història de Muro. 1229-1349. Vol II*, Mallorca, 161-285.
- Rosselló, R. (1998): *Noticiari de sa Pobla (Huialfàs a l'edat mitjana)*. Mallorca.
- Rosselló, R. (1995): *Aportació a la història de Binissalem. El segle XIII*. Felanitx (Mallorca). Sense foliar.
- Rosselló, R. (2004): *La ciutat de Mallorca després de la conquesta de 1229 (Documentari 1230-1300)*. Mallorca.
- Valsalobre, P (2003): "El senyor de les mosques. Aspectes de l'evolució de la llegenda de les mosques de Sant Narcís fins al segle XVII i relació amb el "patriotisme sacre" a la Catalunya moderna", *Revista de Catalunya*, 189 (novembre 2003), 67-100. Consultat a http://www.udg.es/ilcc/Eiximenis/html_eiximenis/pdf%20eiximenis/mosques.pdf. Les referències a la paginació provenen de la publicació electrònica.